**J. BORCHHARDT & A. PEKRIDOU-GORECKI, *Forschungen in Limyra*,
Band 5, *Limyra. Studien zu Kunst und Epigraphik in den Nekropolen der Antike*,
Viyana, 2012, Phoibos Verlag, 465 sayfa (100 Levha, 7 Pafta Ek ile birlikte).
ISBN: 978-3-85161-062-8**

Ç. Afşin AYGÜN*

J. Borchhardt ve ikonografik incelemeleriyle öne çıkan A. Pekridou-Gorecki ağırlıklı olmak üzere uzun yıllar boyunca Limyra kazısında -kimisi 1965'teki Myra yüzey araştırmasından beri Borchhardt'la- çalışan araştırmacılar (Ş. Karagöz, G. Neumann, R. Scwienbacher, M. Seyer, V. Stuppner, V. Üblagger, M. Wörrle) kendi uzmanlık alanlarında katkılar sağlayarak bu kolektif eseri oluşturmuşlardır. Eserde *Önsözler* ve *Kaynakçadan* sonra Lykia mezar plastigiinden bahseden bir *Giriş* ile Limyra *nekropolis*'leri hakkında genel bilgi verilen ilk bölüm gelir. Kitabın asıl konusunu oluşturan Klasik Dönem Limyra *nekropolis*'leri, izleyen dört bölümde incelenmişlerdir. Klasik Dönem kadar kapsamlı olmamakla birlikte, muhtemelen süreklilik sağlamak adına, Limyra'nın Hellenistik ve Roma *nekropolis*'lerine de iki kısa bölümde yer verilmiştir. Hellence ve Likçe mezar yazıtlarının ayrı ayrı ele alındığı epigrafi bölümünden sonra editörün yazdığı *Sonuç* bölümü ve *Levhalar* ile eser sonlanır. *Ek Paftalar* ise ana cilt ile birlikte ayrı bir kılıf içinde sunulmuştur.

Kazılar kapsamında 1970'lerde incelenmesine başlanan Limyra'nın Lykia *nekropolis*'lerine, ilişkin mimari araştırmaları, Z. Kuban'ın 1999 yılında tamamlanan doktora tezi ile toparlanmıştır. Odak noktasını bu tezin oluşturduğu ve Limyra *nekropolis*'lerinin mimarisinin ele alındığı bir kitap, yine aynı yazar tarafından 2012 yılında yayınlanmış olup (Kuban, Z. (2012) *Die Nekropole von Limyra. Bauhistorische Studien zur klassischen Epoche*, *Forschungen in Limyra* 4) mezarların epigrafik belgeleri ve plastik verileri de burada incelenen kitap dahilinde işlenmiştir.

Kitapta *nekropolis*'lerin incelenmesinde başlık da dahil olmak üzere genellikle epigrafik belgeler ve plastik sanatı alanları ayrı kişilerce ve ayrı bölümlerde ele alınmış. Bu düzen ve Kuban'ın mimariyi incelediği kitabı dikkate alındığında mezarların incelenmesinde disiplinler-arası bir yaklaşım olduğu görülüyor. Bu yaklaşımın kitaba en belirgin getirisi, Limyra mezarları ile bağlantılı olarak Lykia bölgesinin diğer kesimlerine -örneğin, Myra ve Limyra kazısının yürütüldüğü uzun yıllar boyunca araştırılan çevre yerleşimlere- ilişkin atıflar ile kazanılan zenginliğin metinde hissedilmesi olmuş.

İlk bölüm Limyra'nın *nekropolis*'lerinden bahsetmekte ve kitabın izleyen bölümleri için bir altyapı oluşturmakta (27-36). Çalışma kapsamında Limyra *akropolis* eteklerindeki 'Kent *Nekropolis*'lerinin yanı sıra Kuruca Tepesi, Keşlik Dağı, Finike, Bonda Tepesi gibi yakın bölgeler 'Chora' alt başlığı ile kapsama alınmakta, tanımlanan 13 *nekropolis*'in yeri, içeriği ve genel karakteri anlatılarak giriş sağlanmaktadır.

Kabartmaların genel sahne ikonografisinin Pekridou-Gorecki tarafından incelendiği bölümde (*Ikongraphische Analysen mit hermeneutischen Anmerkungen*, 37-157) sahneler sınıflandırılarak tek tek tanımlanmış, varsa benzerlerine atıflar yapılmış ve yer yer de anlamları, antik kaynaklar-

* Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, caaygun@akdeniz.edu.tr

dan elde edilen verilerden de yararlanmak suretiyle -fazlaca iddialı olmaktan sakınılarak- değerlendirilmiş. Sahneleri oluşturan giysi, saç tipi, kaplar, silahlar gibi detaylar ise, ikonografiden ayrı olarak kendine ait bir bölümde tek tek sınıflandırılıp incelenmiştir (*Realienkunde*, 159-201).

Stilistik inceleme, Borchhardt tarafından ikonografiden ayrı olarak ele alınmış ve Klasik Dönem plastik sanatı, Lykia sanatı ve Limyra'daki diğer plastik eserler ortaya konulduktan sonra inceleme kapsamındaki mezar kabartmaları bu eserlerle karşılaştırılıp kapsamlı şekilde tartışılarak plastik sanatının, -Borchhardt'ın da 70'lerden beri anlaşılmasına büyük katkı sağladığı- bölgesel gelişim süreci içerisindeki yerleri bulunmaya çalışılmıştır (*Stilistische Analysen*, 203-251). Bu çalışmada ele alınan eserlerden büyük çoğunluğu hakkında tartışmalı olmakla birlikte yine de bir tarihlendirme ortaya konabilmiş, ancak belirsizliğin yüksek görüldüğü durumlarda tartışmalı konulara değinildikten sonra sorunlar ortaya konmakla yetinilmiştir. Burada kabartmaların çoğunun tarihlendiği M.Ö. IV. yüzyılın ilk yarısının Limyra'nın kral Perikle yönetiminde güçlü olduğu dönem yazar tarafından da ortaya konmaktadır. Bununla birlikte, yazar stil kritiğini geniş kapsamlı ele alarak ve karşılaştırma örneklerinde de yaygın bir coğrafyadan lokal eserlere geline derinlikli bir inceleme sunarak, tarihin sanatta karşılık bulduğu çıkarımını okuyucuya bırakmaktadır.

Tüm bu veriler ortaya konduktan sonra dönemin toplum yapısı ve yaşamıyla ilgili değerlendirmelere ayrı bir bölümde yer verilmiştir (*Hermeneutische Versuche*, 253-323). Burada dönemin toplum hiyerarşisi, adı geçen mezar sahiplerinin kimlikleri, savaş ve barış zamanında hayat, mitoloji, inançlar gibi konularda çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Klasik Dönem Limyra toplumunun kültürü ile saray-halk sanatı ithal-yerel sanat farkları gibi konulara ilişkin değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Limyra *nekropolis*'lerinde ağırlığı oluşturan Klasik Dönem'in yanı sıra Hellenistik Dönem'e de kısa bir bölümde değinilmiş (*Notizen zu den hellenistischen Nekropolen*, 325-327) ve "Klasik" mezarların Hellenistik kullanımları hakkında Hellence yazıtlardan, ayrıca Gaius Caesar Kenotaph'ından da birkaç paragrafla bahsedilerek Roma Dönemi'nin anlatıldığı sonraki bölüme dönemsel boşluk bırakmadan geçiş sağlanmıştır. Bezemeli Roma Dönemi lahitleri ve kabartmalı mezar stelleri, Limyra'nın Roma dönemini yansıtmaları bakımından ayrı bir bölümde ele alınmıştır (*Kunst in den römischen Nekropolen*, 329-376). Limyra ve çevresinin Roma *nekropolis*'leri kapsamlı olarak henüz ele alınmamış olmakla birlikte yine de Anadolu'da bilinen bazı lahit gruplarına benzer bazı örnekler bu bölümde ortaya konmuştur. Eserde ele alınan toplam 31 bezemeli mezar anıtı veya parça, bu bölümü izleyen katalogda listelenmiştir (377-387). Katalogda her mezar için kabartmalardan, varsa yazıt, boya kalıntıları ve başka buluntulardan bahsedilmiş ve ilgili literatüre de yer verilmiştir.

Epigrafi araştırmaları bölümünde Likçe ve Hellence mezar yazıtları ayrı ayrı ele alınmıştır (*Epigraphische Untersuchungen*, 389-457). G. Neumann'ın yazdığı Likçe bölümünde (389-410) her yazıt için önce çoğu antikçağ araştırmacısının Likçe okuyamadığı göz önünde bulundurularak Latin harflerine transkripsiyon ile orijinal metin verilmiş ve hemen altında da metnin çevirisine yer verilmiştir. En sonda ise yazıt ile bağlantılı başka referansların, bazı kelimelerin açıklamalarının ve yazıt ile ilgili yazarın başka açıklamalarının bulunduğu bir iki paragraf bulunmaktadır. Çoğu mezar yazıtının birbirine benzer bir şablonda mezarı kimin kim için yaptırdığının yazıldığı göz önünde bulundurulduğunda; mezar sahiplerinin unvanları, statüleri, aile ilişkileri ve isimlerinden hareketle kökenleri (örn. Hellence isimlerine benzerlik) yazarın getirdiği bazı dikkat çekici yorumlar arasındadır. M. Wörle'nin Hellence yazıt incelemeleri de benzer bir düzende, yazıt, çevirisi ve varsa yorumlardan oluşmaktadır (411-457). Likçe yazıtlardan farklı olarak Hellence mezar yazıtları daha çeşitli eserlerde görülmektedir. Lykia mezar geleneğinde Hellenistik Dönem'de belirginleşmeye başlayan ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde ağırlık kazanan çoğunlukla lahit veya altar gibi mezar anıtlarına doğru gerçekleşen değişim,

Limyra çevresinde de izlenmektedir. Yine de yazıtlarda belirgin bir içerik değişimi görülmemekte; nitekim özellikle Likçe yazıtların, Neumann tarafından Lykia'nın ayırıcı bir kültür ögesi olarak yorumlanmadığı anlaşılmakta; bu hususta Likçe konuşan (ve yazıt yazdıran) halk, görünüşe göre Hellence yazıt yazdıran (ve konuşan?) “*akültüre*” olmuş halktan, belki aralarında büyük bir dönem farkı gözlenmemesinden de destek alınarak, ayrı tutulmamaktadır.

Eldeki eser, Kuban'ın kitabıyla birlikte Limyra'nın Lykia *nekropolis*'leri üzerine uzun zamandır beklenen başvuru kaynağını sağlamaktadır. Limyra ve çevresinin tüm Lykia tipi kaya mezarlarının katalogunu içermesi bir yana, bu eserler hakkında soruya pek yer bırakmayacak şekilde plastik ve epigrafik yorumları bir arada bulunduruyor ve yazarların içerikte değişik alanlarda sıkça atıfta bulunduğu Klasik Dönem Lykia ölü gömme geleneğini yansıtan eserler hakkındaki azımsanacak miktardaki kapsamlı literatüre büyük bir cilt ekliyor. ‘Kazıcılıktan’ görünüşe göre emekli olduktan sonra bile durmayan Borchhardt, kendisinin hızını yakalamakta olduğu anlaşılan ekibine bu son eserde de önderlik etmekte ve Lykia plastik sanatı üzerine sahip olduğu birikimini burada ortaya koyması bir yana, ekibinin uzmanlığını her alanda referans sağlayacak tam bir eser oluşturma yönünde organize etmiştir. Limyra veya Lykia sepulkral eserleri üzerine araştırmacılara çok yararlı olacak bu kitap, editörün de önsözde ortaya koyduğu üzere Kuban'ın mezarların mimarisini işlediği kitabıyla bütünlük içerisinde değerlendirilmeli ve kütüphanelere konmalıdır. Bezemeli mezarların katalogu bu kitapta da ayrıca var ancak Limyra'nın Klasik *nekropolis*'inin anlaşılması için özellikle daha yalın mezarlar bakımından eldeki kitap tek başına yetersiz görülebilir. Tabii bu iki eserin ortaya çıkması, şimdi de Limyra'nın Klasik sonrası mezar anıtlarına dair benzeri bir yayın beklentisini de oluşturmaktadır.